

HİLAFETİN NASS İLE TAYİNİ MESELESİNDE SÜNNÎ VE ŞİÎ DÜŞÜNCE ÖRNEĞİ

Bürhan Mustafa BÜYÜKARSLAN

Özet

Hz. Muhammed'in (s.a.a.v) vefat etmesiyle ilk defa gündeme gelen Hilafet; dinî ve siyâsî otoritenin tek elde toplanması demektir. Müslümanlar O'nun vefat etmesiyle bir müddet ne yapacaklarını bilememişler, yağmurlu bir kış gecesinde bir o tarafa bir bu tarafa kaçışan çobansız koyunlara dönmüşlerdir. Devlet idaresi boş kalmış, bu durumdan dolayı Ensar halife seçmek için alalacele Beni Saide Sakîfesi'nde toplanmış ve durumdan haberdar olan Hz. Ebu Bekir ise hemen oraya gitmek durumunda kalmıştır. İstişareler sonucu Hz. Ebu Bekir halife seçilmiştir. Hz. Ali ise bu sırada Hz. Peygamber'in cenaze teçizatı ile uğraşmaktadır. Bu meşguliyetinden dolayı halife seçiminden habersiz kalmıştır. İlk halifenin seçim aşaması aceleye getirildiği için daha sonraları bazı problemlere neden olmuştur. Şîî âlimler hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia etmişler, Sünnî âlimler ise Hz. Ebu Bekir'in hakkı olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı, ilk halifenin Nass ile tayini meselesinde farklı yaklaşımların irdelenmesidir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemine göre yapılmıştır. Çalışmada kullanılan eserler seçkisiz olmayan örnekleme tiplerinden amaçsal örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular ışığında Sünnî ve Şîî âlimlerin görüşlerinde hilafetin Nass ile tayini meselesinin yer aldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sünnî âlimler İrtidât âyetini (Maide Suresi 51. Âyet) ve Sıddık âyetini (Nisa Suresi 69. Âyet), Şîî âlimler ise Velâyet âyetini (Maide Suresi 55. Âyet) ve Tebliğ âyetini (Maide Suresi 67. Âyet) delil olarak getirmişlerdir. Sonuç olarak delil getirilen bu âyetlere her iki tarafta kendi mezhebince tevillerde bulunarak Sünnîlerin Hz. Ebu

Bekir'i, Şifilerin ise Hz. Ali'yi öncelikle oldukleri görülmektedir. Bu bağlamda ilk halifenin seçiminde tarihi sürecin ve şartların göz ardı edilmemesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir, İmamet, Hilafet, Nass.

Giriş

Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) hayatta iken dini ve siyasi otorite olarak o görülmekteydi. Hz. Aişe, Müslümanların O'nun vefat etmesiyle bir müddet ne yapacaklarını bilememeleri durumunu, yağmurlu bir kış gecesinde bir o tarafa bir bu tarafa kaçışan çobansız koyunlara benzetmiştir (İbn Hişam, 1990: 179). Bu boşluğun doldurulması adına ortaya çıkan hilafet kavramının kullanımı ilk defa bu dönemde olmuştur. Sünnî düşünceye göre Hz. Muhammed'in (s.a.a.v) vefat etmeden önce kendisinden sonrası için herhangi bir kimseyi tayin etmemiş olmasından dolayı bu problemin çözümü O'nun arkadaşlarına kalmıştır. Rasulullah'ın (s.a.a.v) vefat etmesiyle defin işlemleri başlamıştır. Hz. Ali defin işlemleriyle ilgilenmektedir (Kennedy, 2019: 29-30). Medineli Müslümanlar (Ensar), Saide oğullarının Sakîfesinde toplanarak, Sa'd b. Ubade'yi hilafete aday göstermişlerdir. Bu durumu ashaptan birinin Hz. Ömer'e haber vermesi, Hz. Ömer'in de Hz. Ebu Bekir'e durumu anlatması ve hemen Sakîfeye gitmeleri gerektiğini söylemesiyle Ebu Ubeyde b. Cerrah ile Saide oğullarının Sakîfesine gitmişlerdir. Ensar'ın ileri gelenlerinden ve sağlık durumu peki iyi olmayan Sa'd Sakîfede konuşma yaparken konuşmasında, Ensar'ın Hz. Muhammed'e (s.a.a.v) ve İslam dinine olan yardımlarından bahsetmiş, dini ve siyasi otoritenin kendi hakları olduğunu ifade etmiştir. Bu duruma şahit olan Hz. Ebu Bekir de konuşma gereği duymuştur. Sözlerinde Ensar'ın yaptıklarını inkâr etmemekle beraber Muhacirlerin yani Mekke'den Medine'ye İslam için hicret edenlerin kimse yokken Peygamberin yanında olduklarını, onca eziyetler görürken onu yalnız bırakmadıklarını ve ilk Müslümanlardan olduklarını bununla birlikte Arapların yalnızca Kureyşlilerin sancağı altında toplanmayı kabul edeceklerini dile getirmiştir. Sözlerine devam ederek Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) iki güzide sahabesi olan Hz. Ömer veya Hz. Ebu

Ubeyde b. Cerrah'tan birisine bey'at edilmesinin gerektiğini söylemiştir. Kureyşlilerden Hz. Ömer ve Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın *Sen, O hastayken bize imamlık yaptın, hicrette onunla mağaradaydın. Hilafet senin hakkındır*, demesiyle Hz. Ömer'de *ver elini bey'at edeyim* demiştir. Bu olaylar olurken Ensar'dan Beşir b. Sa'd Hz. Ebu Bekir'e bey'at etmiştir. Beşir'in bu davranışı orada bulunan Ensar'ın bey'at etmesine yol açmıştır (Taberi, 1989: 243).

İlk halifenin seçilmesi ile ilgili Sünnî rivâyetler, ashabın herhangi bir âyet veya hadis kullanmadığını ve bu konuda herhangi bir nass olmadığını göstermektedir. Mekkeliler ve Medineliler arasındaki halifenin kim olacağı konusu kadar ihtilaflı bir başka konu da Şîî düşünceye sahip olanlar tarafından ileri sürülen hilafetin nass ile belirlenmesi gerektiği düşüncesidir (Ukberi, 2003: 178-180). Şîî düşünceye göre, ibadetler nasıl Allah tarafından vazediliyorsa, dini ve siyasi otorite sahibi olan halife de Allah tarafından tayin edilmeli inancı vardır. Bu konunun hiç kimsenin görüşüne kalmayacak derecede katî bir ifade taşıdığını iddia etmektedirler. Şîî düşünceye göre İmamet meselesi imanın temel ilkelerindedir (Ayyaşı, 1990: 334; Tusi, 1979: 300; Cüveyni, 1992: 352-355; Şehristani, 1992: 144-160; İbn Haldun, 1989: 489-492; Çağatay & Çubukçu, 1985: 52-59). Şîî düşünce bu görüşünü kanıtlamak için bir kısım âyetleri ve hadisleri delil getirmektedir (Hilli, 1962: 16-58).

Hilafet tartışmasının odak noktasında Hz. Ali (r.a) ve Hz. Ebu Bekir (r.a) bulunmaktadır. Şîî düşünceye göre hilafet Hz. Ali'nin (r.a) hakkı iken Hz. Ebu Bekir (r.a) ise bu hakkı ondan gasp etmiştir. Bu iddiayı ilk defa ifade eden Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) öz amcası olan Hz. Abbas olmuştur (Yakubi, 1960: 128; İbn Kuteybe, 1990: 33; İbnü'l-Esir, 1989: 196; Fığlalı, 1996: 60-63; İbn A'sem, 1986: 326; el-Ekber, 1971: 28-31; İbnu'n-Nedim, 1971: 248-251). Sünnî düşünce, Şîî düşüncenin iddia etmiş olduğu, Hz. Ali'nin (r.a) hakkı olan, Hz. Ebu Bekir (r.a) ve Hz. Ömer'in (r.a) gasp etmiş olduğu hilafet hakkında, gasp olmadığını ifade eden bazı delillendirmelerde bulunmuşlar ve Şîî düşüncenin bu meselede delil olarak getirdiği âyetleri farklı yorumlamışlardır (Yakubi, 1960: 128; İbn Kuteybe, 1990: 33; İbnü'l-Esir, 1989: 196; Fığlalı, 1996: 52-60).

Bu çalışmanın amacı, ilk halifenin Nass ile tayini meselesinde farklı yaklaşımların irdelenmesidir. Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemine göre yapılmıştır. Çalışmada kullanılan eserler seçkisiz olmayan örnekleme tiplerinden amaçsal örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir.

Şîî ve Sünnî düşüncede İmamet/Hilafetin Nass ile tayini iddiası

Şîî düşünceye göre imamet, İslam dininin temel inanç esaslarından olup, imanı ilgilendiren bir meseledir ve mantıken zorunlu görülmektedir (Ukberi, 1993: 42-45; Tusi, 1979: 291-293; Bozan, 2007: 40-46). Dini ve siyasi bir görevi olan ve peygamberliğin devamı olan hilafete kimin seçileceği tartışılmaz (Kummi, 1975: 92-98; Muzaffer, 1978: 50-52). Hilafet konusunda akıl, duygu ve içtihat belirleyici unsurlar olamaz. Bu konudaki tek karar merkezi Allah'ın emirleridir (Ukberi, 1993: 52-53). Hilafet, dini bir meseledir. Namaz, cihat, oruç, zekât ve hac ibadetleri gibi İslam'ın gereklilikleri içerisinde olan bir olgudur (Ayyaşi, 1990: 334; Tusi, 1979: 300; Tabatabai, 1997: 270). Şîî düşüncenin Hilafeti Nass ile temellendirmelerinin ilk amacı Hz. Ali'nin (r.a) ilk halife olması gerektiğini ispatlamaktır. Bundan dolayı İbn-i Mutahhar el-Hilli (v.726/1325) Hz. Ebu Bekir'i (r.a), Hz. Ömer'i (r.a), Hz. Osman'ı (r.a) kabul edenlerin akla ve nakle aykırı iş yaptıklarını kanıtlamak amacıyla bazı delillendirmelerde bulunmuştur. Bunlardan Akli delillendirmeler: Hilafetin/İmametın şartı masum(günahsız) olmaktır ve İmam Ali'den (r.a) başka masum yoktur. Halife/İmam Müslüman olmadan önce de hiçbir surette günah işlememiş olmalıdır ve İmam Ali (r.a) küçük yaşta Müslüman olduğu için hiç günah işlememiştir. İlk üç halife Müslüman olmadan önce puta tapmıştır ve günah işlemiştir bu yüzden onlar hilafete sahip olamazlar. Halife'nin Nass ile tayin edilmesi gereklidir. İlk üç halifenin hakkında Nass yoktur ancak İmam Ali (r.a) hakkında Nass vardır. el-Hilli, nakli delil olarak seksen âyet ve Şîî düşüncenin mütevatir kabul ettiği yirmi sekiz haberi delil olarak göstermiştir. Bu âyetler içerisinde en önemli olanlar; İrtidat (Maide 5/54) Velâyet (Maide 5/55), Tebliğ (Maide 5/67) âyetleridir (Hilli, 1987: 171-190; Kummi, 1909: 48; Ayyaşi, 1990: 326; Meclisi, 2008: 436).

Sünnî düşünce içerisinde Hilafetin/İmametın Nass ile belirlendiği iddiası yoktur. Sünnî düşünce tarihsel sürecin getirisi olarak Hz. Ebu Bekir'in seçildiğini söylemiştir. Ancak birtakım müfessirler Hz. Ebu Bekir'in hilafetini destekleyici birtakım yorumlarda bulunmuşlardır.

İrtıdat âyeti (Maide Suresi 54.Âyet)

İddialara konu olan âyetlerden bir tanesi de İrtıdat âyetidir. Bu âyet bir kısım insanların dinden döneceklerinden yani Müslüman olduktan sonra İslam'dan çıkacaklarından bahsetmektedir. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ أَلِيمَةً لَآئِمَّةً ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Türkçe meal olarak: *Ey İman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlarda Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihat ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfü geniştir; O, her şeyi bilir* (Yazır, 2015: 285).

Şia düşüncesinde: Şeyh Müfit'e (v.413/1022) göre şu üç durumdan dolayı bu âyet Hz. Ali'nin (r.a) imametine/hilafetine delalet etmektedir; birincisi âyet Basralılar hakkında inmiştir. Basralılar mürtet (dinden çıkan) olmuştur. İmam Ali de Basralılar ile savaşmıştır. Hz. Ebu Bekir ise hiçbir irtıdat hareketiyle savaşmamış, ehli kible olmalarına rağmen zekât vermeyenlerle savaşmıştır. İkincisi Allah mürtetlerle savaşan bu topluluğu sevdiğini söylemektedir. Hz. Muhammed Mustafa bu kişinin İmam Ali olduğunu Hayber günü söylemiştir. Hz. Ebu Bekir ise Hz. Fatıma'ya ve evlatlarına zulmetmiştir. İmam Ali müminlere karşı mütevazi, kâfirlere karşı çok acımasızdır. Hz. Ebu Bekir ise müminlere zulmetmiştir (Ukberi, 2003: 178-183). Müfessir Muhammed b. Hasan et-Tusi (v.460/1068) ve Müfessir Fadl b. Hasan et-Tabersi (v.548/1154) de aynı görüştedirler (Tusi, 1980: 553-557; Tabersi, 2005: 291-292; Bahrini, 2006: 473). Şeyh Müfit Hz. Ebu Bekir'in irtıdat hareketleriyle mücadele etmediğini iddia etse

de kaynaklar bu durumun tam tersini ifade etmektedir. (Vahidi, 1994: 199-200; Huvvari, 1990: 479-480; Taberi, 2001: 518-524; Zemahşeri, 1998: 252-254).

Sünnî düşüncede: Zeccac'a (v.311/924) göre *kim dininden dönerse* lafzı uhud gazvesindeki yenilgiden sonra bazı Müslümanlara hitap etmiştir. Bu âyet Rasulullah'ın (s.a.a.v) vefatından sonra birtakım insanların dinden döneceğini de ifade etmiştir (Zeccac, 1988: 182-183). Ravilerinin içerisinde Hz. Ali'nin de olduğu Taberi'nin bildirdiğine ve rivâyetlerin çoğunluğuna göre dinden dönenlerle savaşan kimseler Hz. Ebu Bekir ve arkadaşlarıdır (Vahidi, 1994: 200; Maverdi, 2005: 48-49). Bir diğer nakledilene göre âyette övülen kimseler Yemen ehlidir. Çünkü bu âyet nüzul olunca Hz. Muhammed (s.a.a.v) mürtetlerle savaşacak topluluğun, Ebu Musa el-Eş'ari ve onun kavmi olduğunu söylemiştir (Taberi, 2001: 521-523). Nesefî Âyetin Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) Risalet'ine, Hz. Ebu Bekir'in de İmametine delalet ettiğini belirtmiştir (Nesefî, 1997: 454-455). Zemahşeri bu âyetin olay daha meydana gelmeden önce olayı bildirmek gibi ğaybi bir yönünün olduğunu ifade etmekte, dinden dönen kimseleri Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) hayatta iken ve ahirete intikal ettikten sonra ortaya çıkanlar olmak üzere iki gruba ayırmaktadır (Zemahşeri 1998: 252-254). İmam Maturidi (v.333/946) bu âyeti Hz. Ebu Bekir'in İmametine delil gösterir. Çünkü Hz. Ebu Bekir, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) vefat ettikten hemen sonra dinden dönen topluluklarla savaşmıştır (Maturidi, 2005: 541).

Fahredden Razi Şîî düşüncenin söylemlerinin hatalı olduğunu; durumun aslında tam tersini işaret ettiğini vurgulamaktadır. Şîî düşüncenin kanaatine göre Hz. Ebu Bekir'in İmametini/Hilafetini kabul edenler kâfirdir. Çünkü onlar Hz. Ali'nin İmametine delalet eden âyetleri inkâr etmişlerdir. Ancak âyette şöyle geçmektedir *sizden kim dininden dönerse Allah bir topluluk getirir* buyurmuştur. Eğer Şîî düşüncenin iddia ettiği gibi olsaydı Allah bir topluluk gönderir ve dinden dönen Hz. Ebu Bekir'den Hz. Ali'nin hakkı olan hilafeti geri alırdı (Razi, 1981: 22). Fahredden Razi Âyetin iki şekilde Hz. Ebu Bekir'in imametini ifade ettiğini söylemektedir. Bunlardan birincisi bu âyet dinden dönenlerle savaşmayı emretmekle alakalıdır. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) vefat ettikten hemen sonra birçok insan dinden dönmüş ve Hz. Ebu Bekir bu insanlarla savaşmıştır. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir Allah tarafından sevilen

birisi olmaktadır. İkincisi bu Âyet Yemenliler veya Farslılar için de inmiş denilemez çünkü onlar dinden dönenlerle savaşmamışlardır. Bu âyet Hz. Ebu Bekir ve arkadaşlarını işaret etmektedir (Razi, 1981: 24). Ebu Bekr b. Tayyip el-Bakillani de bu âyetin Hz. Ebu Bekir'in Hilafetine/İmametine delil olacağını söyleyen alimler içerisinde (Bakillani, 2000: 61-63).

Velâyet (Dostluk) Âyeti (Maide Suresi 55.Âyet)

İddialara konu olan bir diğer âyet ise velâyet âyetidir bu âyet Müslümanların kendileri hakkında kimlere söz hakkı tanıyacağından bahsetmektedir. Âyet:

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

Türkçe Meal olarak: *Sizin veliniz ancak Allah'tır, Peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir* (Yazır, 2015: 285).

Bu âyetin sebab-i nüzulü (inme sebebi) hakkında iki rivâyet vardır. Bunlardan birincisi âyet indikten sonra Hz. Muhammed (s.a.a.v) mescitte bir ihtiyaç sahibi ile karşılaşmıştır. Hz. Muhammed (s.a.a.v) kendisine herhangi bir şey infak edilip edilmediğini sormuştur. O kişi de kendisine bir yüzük infak edildiğini ifade etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.a.v) yüzüğü kimden aldığını sormuştur. O kişide rükû halindeki Hz. Ali'yi göstermiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.a.v) *Ben kimin velisiysem Allah da onun velisidir, Allah'ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol* demiştir (Ayyaşi, 1990: 327; Kummi, 1909: 170). Sünnî düşünce bu konuda farklı rivâyetler nakletmiştir (Taberi, 2001: 532-533; İbn Kesir, 1997: 138). İkincisi ise bu âyet Abdullah b. Selam Müslüman olduktan sonra Yahudilerin kendisini terk ettiklerini ifade edince inmiştir (Taberi, 2001: 534-535).

Tusi, Tabersi, Şeyh Müfit, Muhammed b. Mesut el- Ayyaşi (v.320/932) ve Feyd el-Kaşani'ye göre de bu âyet İmam Ali'ye delalet etmektedir (Ukberi, 2003: 182-183; Tabersi, 2005: 296-298; Tusi, 1980: 559-565; Ayyaşi, 1990: 327; Kaşani, 1960: 45). Ayyaşi ve Kaşani'ye göre bu âyet indiğinde Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) İmam Ali'nin velâyetini ilan etmek ister ancak Kureyş'in yalanlamasından/inkâr etmesinden çekinmektedir. Daha sonra

Tebliğ âyeti inince Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmiştir (Ayyaşı, 1990: 327; Kaşani, 1960: 45). Müfessirin rivâyet ettiğine göre bu âyet inince ashabın bir kısmı mescitte toplanmış ve ne yapacaklarını konuşmuşlardır. Bu âyeti reddetmeleri durumunda kafir olacaklarını bildikleri için Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) getirdiklerinin hak olduğunu kabul edip, Hz. Ali'nin Hilafetini reddetme yönünde karar almışlardır. Bunun üzerine: *Onlar Allah'ın nimetini bilirler (itiraf ederler), sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir* Nahl Suresi 83. Âyet inmiştir (Kaşani, 1960: 45-47; Bahrini, 2006: 475). İmam Maturidi ve Taberi'ye göre Hz. Ali'nin Hilafetine/İmametine delalet etmemektedir. Ancak amelinin makbul olduğunu ve âyetin bütün müminleri kapsadığını ifade etmektedirler (Maturidi, 2005: 545; Huvvari, 1990: 481-482; Taberi, 2001: 534-535; Beyzavi, 2003: 132; Neseî, 1997: 454-455; İbn Kesir, 1997: 137-138; Suyuti, 2004: 52).

Tebliğ Âyeti (Maide Suresi 67.Âyet) veya Gadir-i Hum olayı

İddialara konu olan bir diğer âyet ise tebliğ âyetidir bu âyet Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) kendisine indirileni insanlara anlatması gerektiğinden bahsetmektedir. Âyet:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَنْ النَّاسِ أَنْ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

Türkçe meal olarak: *Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez* (Yazır, 2015: 287).

Şîî düşüncenin görüşüne göre Muhammed Mustafa'ya (s.a.a.v) Cebrail (a.s) Veda Haccı esnasında gelip İmam Ali'nin velâyetini ilan etmesini söylemiştir. Ancak Hz. Muhammed (s.a.a.v) tepkilerden çekindiği için ilanı üç gün geciktirmiştir (Ayyaşı, 1990: 332-334; Kummi, 1909: 168-172; Tabersi, 2005: 313-314; Tusi, 1980: 588-589). Gadir-i Hum'a gelince, *ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır, o bana göre Musa ve Harun gibidir, ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir*, demiştir. Aynı zamanda Ayyaşı Hud Suresi 12. Âyette geçen *sana vahyedilenlerden bazılarını neredeyse terk edeceksin* âyetini de iddiaya konu olan

âyet ile tefsir etmektedir. Ayyaşı'ye göre Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) Hz. Ali'nin imametini/hilafetini tebliğ etmeyince bu âyetler inmiş, daha sonra Allah Taâlâ tebliğ âyeti ile güvence verince Hz. Ali'nin imametini/hilafetini tebliğ etmiştir (Ayyaşı, 1990: 98). Ancak İbn Kesir bu âyetin Hz. Ali'nin imameti/hilafeti ile ilgili olmadığını âyetin muhataplarının müşrikler olduğunu ve ilk dönem vahiylerinden olduğunu ifade etmektedir (İbn Kesir, 1997: 310). Gadir-i Hum hadisesi Sünnî düşüncenin muteber kaynaklarında da geçmektedir (İbn Hanbel, 1994: 281; Müslim, 1991: 36; İbn Mace, 1997: 106). Ancak İbn-i Cerir et-Taberi (v.310/923), bu âyet ile alakalı rivâyetleri belirtirken Gadir-i Hum hadisesinden hiç bahsetmemiştir. Ashap bu âyet nazil oluncaya kadar Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) efendimizi korumak için büyük bir güç harcamaktadır. Bu âyet indikten sonra Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) bu korumaya ihtiyaç kalmadığını ve koruma işini Allah'ın (c.c) üstlendiğini söylemiştir (Razi, 1981: 51-53; Demircan, 1996: 21-45). İbn Hişam ise *Harun Musa'nın yanında ne ise sen de benim yanımda öyle olmak istemez misin? Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir* sözlerini Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) Tebuk seferi yolunda Hz. Ali'yi ehli beytin başında bırakmışken, Hz. Ali bazı münafıkların yaydığı Hz. Muhammed'in Hz. Ali'yi sıkıcı bulduğu ve başından sağmak istediği yalan haberlerini duyunca Hz. Muhammed'e gelmesi üzerine söylediği sözler olarak nakletmektedir. Ayrıca İbn Hişam bu olayın Cürf adı verilen Medine'ye üç mil mesafede bir bölgede gerçekleştiğini ifade etmektedir (İbn Hişam, 2018: 240).

İbn Teymiyye, Hz. Ali'nin veli seçildiği Gadir-i Hum meselesi ile tebliğ âyetinin birbiriyle alakası olmadığını ifade etmektedir. Tebliğ âyetinin iniş zamanı ve sebebi farklıdır. Söylendiği gibi, Hilafet gibi önemli bir meselenin ashaba ilanı söz konusu olsaydı, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) Veda Hutbesinde bunu dile getirirdi. Fakat hiçbir rivâyet böyle bir durumdan bahsetmemektedir. Rivâyetteki Mevla lafzını imamet manasında anlamak yanlıştır. Aksi olsaydı, ashap bunu mutlaka ifade eder ve halife seçiminde mutlaka dile getirirdi demektedir. (İbn Teymiyye, 2001: 82-87). İmam Maturidi, Şî'î düşüncenin Hz. Muhammed'in (s.a.a.v) Hz. Musa ve Hz. Harun örneği üzerinden hilafete ulaşma gayretlerini eleştirmektedir. Bu örneğe göre Hz. Harun Hz. Musa'nın halifesi, Hz. Ali de Hz. Muhammed Mustafa'nın

(s.a.a.v) halifesi olmaktadır. Bu hakikate rağmen hilafeti Hz. Ali'ye teslim etmeyenler zulmetmişlerdir. İmam Maturidi bu konuda iki cevap vermektedir. Birincisi bu durum Hz. Musa ve Hz. Harun gibi kardeşlik durumu ile alakalıdır. Hilafete delil değildir. İkincisi eğer İmamet/Hilafet kasıt olunduyorsa, bu durum Hz. Ali'nin dördüncü halife seçilmesini kastetmektedir (Maturidi, 2005: 545-546; Nesefi, 1997: 421-422; İbn Teymiyye, 2001: 87-90; İbn Kesir, 1997: 150-151; İbn Aşur, 1984: 259-261; Aycan & Söylemez, 1998: 207).

Sıddık Âyeti (Nisa Suresi 69.Âyet)

İddialara konu olan bir diğer âyet ise Sıddık âyetidir bu âyet Allah'ın sevdiği bir kısım insanlardan bahsetmektedir. Âyet:

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا

Türkçe meal olarak: *Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu Peygamberler, Sıddıklar, Şehitler ve Salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!* (Yazır, 2015: 20).

Bu âyeti sadece Fahreddin Razi delil olarak getirmiştir. Kendisi bu âyeti iki kısımda incelemiştir. Kuran'ı Kuran ile yorumlama metodunu kullanmıştır. Birinci kısım: *bizi dosdoğru yola, kendilerine lütfedip nimet bahşettiğin kimselerin yoluna eriştir* (Yazır, 2015: 162). Âyetlerinin manasını: *Bizi, kendilerine lütfedip nimet bahşettiğin kimselerin yoluna eriştir.* Şeklinde ifade edilebileceğini de iddia etmektedir. Fatıha Suresini açıklayan bir başka âyetin de Nisa Suresi 69.Âyet olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber Sıddıkların öncüsü hicrette ölüme meydan okuyarak Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.a.v) eşlik eden Hz. Ebu Bekir es-Sıddık'tır. (İbn Hemmam, 1989: 296; İbn Kuteybe, 1978: 187; Taberi, 2001: 463-465; Zeccac, 1988: 449-450; İbn Atiyye, 2001: 36; İbn Arafe, 2008: 308; İbn Cüzeyy, 1995: 358; İci, 2004: 66; Halebi, 1990: 52; İbn Aşur, 1984: 203) Bu itibarla âyette Allah bize Hz. Ebu Bekir ve diğer Sıddık kullarına nasip etmiş olduğu hidâyeti istememizi emretmiştir (İbn ebi Hatim, 1997: 3131-3132; Begavi, 1989: 262; Mevdudi, 2000: 237-238). Eğer Hz. Ebu Bekir zalim biri

olsaydı ona uymak ve imamete seçilmesini sağlamak emri altına girmek caiz olmazdı (Begavi, 1989: 263).

İkinci kısım: Âyette Sıddıklık makamı peygamberlik makamı ile yan yana gelmiştir. Nitekim Allah (c.c) Hz. İsmail için: ”انه كان صادق الوعد” *vaadine sadık olan birisiydi* ve Hz. İdris için: “كان صديقا نبيا” *o tasdik eden bir peygamberdi* demiştir. (Yazır, 2015: 456). Allah’ın nimet verdiği kimselerden bahsederken: *Onlar peygamberlerle ve Sıddıklarla beraberdirler* buyurmaktadır. Bu demektir ki sıddıklıkla peygamberlik arasında başka bir merteye yoktur. Bu itibarla Müslümanlar Hz. Ebu Bekir’in Müslümanların en hayırlısı olduğunu bilmiş ve icmaa (Ümmet’in alimlerinin ortak görüşü) ile Hz. Muhammed Mustafa’dan (s.a.a.v) sonra hak ettiği imameti vermiştir. Vefat ettikten sonra da Hz. Muhammed’in hemen yanına defnedilmiştir (Razi, 1981: 177-178).

Sonuç

Sonuç olarak Şîî ekol ilk olarak irtidat ayeti olan Maide Suresi 54. Âyeti delil getirmiş, bu âyeti üç durumda incelemiştir. Birincisi; Basralılar dinden döndüklerinde Hz. Ali onlarla savaşmıştır. İkincisi; Allah âyette bu kişileri sevdiğini söylemektedir. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) Hayber günü Hz. Ali’ye bunu ifade etmiştir. Üçüncüsü; Hz. Ali müminlere karşı alçak gönüllü kafirlere karşı ise sert duruşludur. Bu sebeplerden dolayı âyet Hz. Ali’yi işaret etmektedir. Sünnî ekol ise bir görüşe göre Uhud’dan sonra Müslümanların ağır kayıplar vermesi üzerine Müslümanlarda oluşabilecek dinden dönme hadisesini yok etmek için Allah’ın meydan okumasıdır. Bir başka görüşe göre ise Hz. Ebu Bekir zekât vermedikleri için dinden dönen bir kısım topluluklarla savaşmıştır. Bu sebepten dolayı âyet Hz. Ebu Bekir’i işaret etmektedir. Şîî ekol ikinci olarak velâyet ayeti olan Maide Suresi 55. Âyeti delil getirmiş, bu âyeti iki durumda incelemiştir. Birincisi; bu ayet indikten sonra Hz. Muhammed Mustafa (s.a.a.v) mescitte ihtiyaç sahibi biri ile karşılaşmış, kendisine bir şey infak edilip edilmediğini sormuştur, bunun üzerine ihtiyaç sahibi kişi rükû halindeki Hz. Ali’yi göstermiş, Hz. Muhammed’de *Ben kimin velisiysem*

Allah da onun velisidir, Allah'ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol demiştir. İkincisi ise bu ayet indiğinde Hz. Muhammed Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmek ister ancak Kureyş'in topyekûn kafir olmasından çekinir. Ancak daha sonra tebliğ ayeti inince Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmiştir. Şîî ekole göre bu sebeplerden dolayı bu ayet Hz. Ali'yi işaret etmektedir. Sünnî ekolde ise bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Birincisi bu ayet Abdullah b. Selam Müslüman olduktan sonra Yahudilerin kendisini terk ettiklerini ifade edince inmiştir. Bir diğer görüş ise bu ayetin Hz. Ali'nin İmametini/Hilafetine delalet etmediği ancak yapmış olduğu bu sâlih amelin makbul bir amel olduğu ve âyetin tüm zamanlara şamil olarak bütün müminlere hitap ettiği görüşüdür.

Şîî ekol üçüncü olarak tebliğ âyeti olan Maide Suresi 67. Âyeti delil getirmiş, bu ayeti Gadir-i Hum olayı ile ilişkilendirmiştir. Şîî ekole göre Hz. Cebrail (a.s) Hz. Muhammed'e gelmiş ve Veda haccı esnasında Hz. Ali'nin velâyetini ilan etmesini söylemiştir. Hz. Muhammed'de tepkilerden çekindiği için ilanı üç gün geciktirmiş, Gadir-i Hum'a gelince *ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır, o bana göre Musa ve Harun gibidir, ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir* demiştir. Sünnî ekole göre ise bu ayet nübüvvetin ilk yıllarında inen bir ayettir. Muhatapları müşriklerdir. Bir başka görüşe göre ise ashap bu âyet inene kadar Hz. Muhammed'i yüksek seviyede bir koruma ile korumaktadırlar. Ancak bu ayet inince koruma işine ihtiyaç kalmamıştır. Bir başka görüşe göre tebliğ ayetinin bu olayla alakası olmamakla beraber Hz. Muhammed'in mezkûr sözleri söylediği hadise şöyle cereyan etmiştir; Hz. Muhammed Tebuk seferine giderken Medine'de Hz. Ali'yi ehli beytin başında bırakmış, ancak münafıklar boş durmamış, Hz. Muhammed'in Hz. Ali'den sıkıldığı ve ondan kurtulmak için onu Medine'de bıraktığı yalanlarını yaymışlardır. Bunun üzerine Hz. Ali Cürf adı verilen Medine'ye üç mil uzaklıktaki bölgede Hz. Muhammed'e yetişmiş ve Hz. Muhammed durumu öğrenince Hz. Ali'ye şu sözleri söylemiştir; *ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır, o bana göre Musa ve Harun gibidir, ne var ki benden sonra peygamber gelmeyecektir*. Sünnî düşünceye göre ayrıca bu durum Hz. Harun'un Hz. Musa'ya olan kardeşlik durumu gibi bir durumdur. İddialara konu olan Sıddık âyetini sadece Sünnî ekole mensup olan Fahreddin Razi delil olarak getirmiştir. Bu âyeti iki durumda incelemiş, ilk olarak hicret esnasındaki mağara

olayını zikretmiş, Hz. Ebu Bekir'in sıddıkların öncüsü olduğuna vurgu yaparak Hz. Ebu Bekir'in Fatiha suresinde *bizi nimet verdiklerinin yoluna ilet* âyetine mazhar olduğunu ve sıddık ayeti ile müminlerinde Hz. Ebu Bekir'in yoluna iletilmek istemesi gerektiğini ifade etmiştir. İkinci olarak sıddık ayetinde peygamberlik ve sıddıklık arasında bir makam olmadığını ifade etmiştir. Bundan dolayı Hz. Ebu Bekir'in Müslümanların en hayırlısı olduğunu ifade etmiştir.

Bütün bunlardan sonra iki düşünce tarafından da Hilafet konusuyla ilgili kabul edilen sabit bir Nass veya yorum görülmemektedir. Sakîfe olayı da göstermektedir ki Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) arkadaşları herhangi bir âyet kullanmamışlardır. Bütün yorumlar ışığında anlaşılan şudur ki her iki düşünce tarafından bahsi geçen âyetlere yapılan yorumlar kendi mezhepleri doğrultusunda yapılmıştır. Gerçek olan ise tarihi sürecin durumu bu noktaya getirmiş olmasıdır. Hz. Ali Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.a.v) en yakınıdır ve Allah Resûlü vefat ettiğinde Hz. Ali cenaze işlemleriyle uğraşmaktadır Sakîfede olanlardan haberi dahi yoktur. Ensar'ın toplandığını duyan ve hemen bir şeyler yapmanın gerekliliğini hisseden Hz. Ebu Bekir ise siyasi durum daha da karmaşık hal almasın diye duruma el atmış, Müslümanların parçalanmasına müsaade etmemiştir. Daha sonra Hz. Ali de Hz. Ebu Bekir'e bey'at etmiştir.

Kaynakça

Kitap:

Aycan, İ. & Söylemez, M. M. (1998). *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Ayyaşi, M. (1990). *Kitabu't-tefsir: Tefsiru'l-ayyaşi* (C.1). Thk. Seyyit Haşim Mahallati. Tahran: el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-İslamiyye.

Ayyaşi, M. (1990). *Kitabu't-tefsir: Tefsiru'l-ayyaşi* (C.2). Thk. Seyyit Haşim Mahallati. Tahran: el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-İslamiyye.

Bahrini, S. H. (2006). *el-Burhan fi tefsiri'l-Kur'an* (C.2). Beyrut: Müessesetu'l- A'lami li'l-Matbuat.

Bakillani, E. (2000). *el-İnsaf fima yecibu i'tikaduhu vela yecuzu'lcehlu bih*. Thk. Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevseri. Kahire: el-Mektebetu'l- Ezheriyye li't-Turâs.

Begavi, E. (1989). *Tefsiru'l-Begavi: mealimu't-tenzil* (C.1). Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. Riyad: Daru Tayyibe li'n-Neşr.

Beyzavi, N. (2003). *Tefsiru'l-Beyzavi: envaru'ttenzil ve esraru't-te'vil* (C.2). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Bozan, M. (2007). *İmamiyye Şiasının İmamet Tasavvuru*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Cüveyni, A. (1992). *Kitabu'l-irşad ila kavaidi'ledilleti fi usuli'l-i'tikad*. Thk. Es'ad Temim. Beyrut: Daru'l-Maarif.

Çağatay, N. & Çubukçu, İ. A. (1985). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Demircan, A. (1996). *Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*. İstanbul: Beyan Yayınları.

el-Ekber, N. (1971). *Mesailu'l-imame ve muktezatun mine'l-kitâbi'l-evsati fi'l-makalat*. Thk. Yusuf Fanis. Beyrut: Daru'n-Neşr.

Fığlalı, E. R. (1996). *İmam Ali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Halebi, A. (1990). *ed-Durru'l-masun fi 'ulumi'l-kitabi'l-meknun* (C.6). Thk. Ahmed Harrad. Dımaşk, Daru'l-Kalem.

Hilli, İ. (1962). *Minhacü'l-kerame fi ma'rifeti'l-imame*. Kahire: Daru'l- Kutubi'l-İslami.

Hilli, İ. (1987). *Nehcu'l-Hak ve keşfu's-sıdk*. Kum: Müessesetu Dari'l-İslami.

Huvvari, H. (1990). *Tefsiru Kitabillâhi'l-Aziz* (C.1). Thk. Belhac bin Said Şerifi. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami.

İbn A'sem, M. A. (1986). *Kitabu'l-futuh* (C.3). Thk. Ali Şiri. Beyrut: Daru'l-Edva.

İbn Arafe, E. (2008). *Tefsiru İbn Arafe* (C.2). Thk. Celaleddin es-Suyuti. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Aşur, M. T. (1984). *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir* (C.10). Tunus: ed- Daru't Tunusiyye.

İbn Aşur, M. T. (1984). *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir* (C.6). Tunus: ed- Daru't Tunusiyye.

İbn Atiyye, A. (2001). *el-Muharreru'l-veciz fi tefsiri'lkitabi'l- aziz* (C.3). Thk. Abdusselam Abdüşşafi. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.

İbn Cüzeyy, M. (1995). *et-Teshil li 'Ulumi't-Tenzil* (C.1). Thk. Muhammed Salim Haşim. Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Ebi Hatim, A. (1997). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (C.9). Thk. Muhammed Esad Tayyib. Riyad: Mektebetu Nezzâr.

İbn Haldun, A. (1989). *Mukaddime* (C.1). Çev. Zeki Kadiri Uğan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İbn Hanbel, A. (1994). *Musnedu'l-İmam Ahmed bin Hanbel* (C.4). Thk. Şuayb el-Arnaud. Kahire: Müessesetu Kurtuba.

İbn Hemmam, A. (1989). *Tefsîru'l-Kur'an* (C.1). Thk. Mustafa Müslim Muhammed. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.

İbn Hişam, C. A. (1990). *es-Sîret'un-nebeviyye li ibn hişâm* (C.4). Thk. Ömer Abdusselâm Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-A'rabî.

İbn Hişam, C. A. (2018). *Sîret-i İbn Hişam* (C.4), (çev. Abdülvehhab Öztürk). İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbn Kesir, E. İ. (1997). *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm* (C3). Thk. Sâmi bin Muhammed es-Sellâme. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr.

İbn Kesir, E. İ. (1997). *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm* (C4). Thk. Sâmi bin Muhammed es-Sellâme. Riyad: Dâru Tayyibe li'n-Neşr.

İbn Kuteybe, E. A. (1978). *Tefsîru garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Kuteybe, E. A. (1990). *el-İmâme ve's-siyâse Târîhu'lhulefâ* (C.1). Thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru'l-Edvâ.

İbn Mace, E. M. (1997). *Sünenu İbn Mâce Mukaddime*. Thk. Nâsiruddîn el-Elbani. Riyad: Mektebetu'l-Maârif.

İbn Teymiyye, A. (2001). *Minhâcu'ssünneti'n nebeviyye fî nakzi kelâmi's-şîati'l-kaderiyye* (C.4). Thk. Abdullah Muhammed Mahmud Ömer. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbnu'n-Nedim, E. (1971). *Kitabu'l-fihrist li'n- Nedim*. Thk. Rıza Teceddüd. Tahran: Mektebetu's-Sadr.

İbnü'l-Esir M. (1989). *el-Kâmil fi't-târîh: Târîhu ibni'l-Esîr* (C.1). Thk. Ebû Sayyeb el-Keramî. Beyrut: Beytu'l-Efkâri'd- Duveliyye.

İci, M. (2004). *Camîu'l-beyan fî tefsiri'l-Kur'an* (C1). Thk. Abdulhamid Hendevî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye.

Kaşani, M. (1960) *Tefsiru's-Safî* (C.2). Thk. Şeyh Hüseyin el-Alami. Tahran: Mektebetu's-Sadr.

Kennedy, H. (2019). *Hilafet*, (çev. M.Murtaza Özeren), İstanbul: İnkılap yayınları.

Kummi, A. (1909). *Tefsiru'l-kummi* (C.1). Thk. Seyyid Tayyib el- Cezâirî. Kum: Müessesetu Dari'l-Kutub.

Kummi, Ş. S. (1975). *Kemalu'd-dîn ve temamu'n-ni'me* (C.1), Kum: Müessesetu'l-Beyan.

Maturidi, M. (2005). *Tevîlatu ehli's-sünne: Tefsîru'l-Maturidi* (C.3). thk. Mecdî Basillum. Beyrut: Darul-Kutubi'l-İlmiyye.

Maverdi, (2005). A. *en-Nüket ve'l- 'uyûn: Tefsîru'lmaverdi* (C.2). Thk. Abdulmaksûd bin Abdurrahîm. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l- İlmiyye.

Meclisi, M. (2008). *Biharu'l-envari'l-camiati li düreri ahbâri'l-eimmeti'l-ethar* (C.1). Beyrut: Menşuratu Müessesetu'l-A'lami.

- Mevdudi, E. (2000). *Tefhimu'l-Kur'an* (C.2). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Muzaffer, M. R. (1978). *Şia İnançları: Akāidu'l-İmâmiyye*. (Çev. Abdalbaki Gölpınarlı). İstanbul: Zaman Yayınevi.
- Müslim, E. (1991). *Sahihu Müslim, Fedailu's-Sahabe*. Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Dâru'l-Hadis.
- Nesefi, E. (1997). *Tefsiru'n-Nesefî: medâriku'ttenzîl ve hakaiku't-te'vîl* (C.1). Thk. Yusuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-Kelâmi't- Tayyib.
- Razi, F. (1981). *Mefâtihu'l-gayb Tefsîru'r-Râzî* (C.10). Lübnan: Daru'l-Fikr Li't- Tabaa ve'n-Neşr.
- Razi, F. (1981). *Mefâtihu'l-gayb Tefsîru'r-Râzî* (C.12). Lübnan: Daru'l-Fikr Li't- Tabaa ve'n-Neşr.
- Suyuti, C. (2004). *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (C.12). Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezi Hicr li'l-Buhûs.
- Şehristani, E. M. (1992). *el-Milel ve'n-nihal* (C.1). Thk. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Tabatabai, S. M. H. (1997). *el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân* (C.1). Beyrut: Müessesetu'l-A'lami.
- Taberi, M. (1989). *Tarihu't-Taberî Tarihu'r-Rusul ve'l-muluk* (C.2). Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Daru'l-Maarif.
- Taberi, M. (2001). *Camiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'an* (C.11). Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezi'l-Buhûs ve'd- Dirâsâti'l-Arabiye.

Taberi, M. (2001). *Camiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kur'an* (C.8). Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezu'l-Buhûs ve'd- Dirâsâti'l-Arabiye.

Tabersi, E. (2005). *Mecmeu'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (C.3). Beyrut: Daru'l-U'lum.

Tusi, M. (1979). *el-İktisâd fîmâ yeteallaku bi'l-i'tikâd*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-A'rabi.

Tusi, M. (1980). *et-Tibyan fî Tefsîri'l-Kur'ân* (C.1). Thk. Şeyh Ağa et-Tahrani. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-A'rabi.

Tusi, M. (1980). *et-Tibyan fî Tefsîri'l-Kur'ân* (C.3). Thk. Şeyh Ağa et-Tahrani. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-A'rabi.

Ukberi, E. M. (1993). *el-Mesâilu'l-Ukberiyye*. Kum: Müessesetu'l-İrşad ve't-Tevzi'.

Ukberi, E. M. (2003). *Tefsîru'l-kur'âni'l-mecîd elmustahrec min turâsi Şeyh Mufid*. Thk. Seyyid Muhammed Ali Ayazi. Kum: Müessesetu Bustân.

Vahidi, E. M. (1994). *el-Vasit fî tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid* (C.2). Thk. Adil Ahmed Abdulmarsud. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Yakubi, A. (1960). *Tarihu'l-Yakubi* (C.11). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Yazır, E. H. (2015). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 1). İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık.

Yazır, E. H. (2015). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 3). İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık.

Yazır, E. H. (2015). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 5). İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık.

Zeccac, E. İ. (1988). *Maani'l-Kur'ân ve i'rabuhu* (C.2). Thk. Abdulcelil Şulbî. Beyrut: Alemu'l-Kutub.

Zemahşeri, C. M. (1998). *el-Keşşâf an hakaiki gavâmidi't-tenzîli ve u'yûni'l-ekvali fi vucûhi't-te'vîl* (C.2). Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud. Riyad: Mektebetu'l-Abikan.